

# MEDIJSKA I INFORMACIONA PISMENOST STARIJIH OSOBA – PREDUSLOV ZA UČESTVOVANJE U DIGITALNOJ ERI

Dragana Trninić<sup>1</sup>

Univerzitet u Banjoj Luci – Fakultet političkih nauka  
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5363-9922>

**DOI:** 10.5937/cm19-51109

**Sažetak:** Zahvaljujući kontinuiranom razvoju informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT), postoje značajne mogućnosti za lakše obavljanje svakodnevnih aktivnosti i rješavanje problema, posebno pogodne za starije osobe, od dostave na kućnu adresu, plaćanja računa do kvalitetnijeg informacionog sistema. Jedan od izazova savremenog, digitalnog doba jeste organizovanje društva, zasnovanog na poštovanju ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, da svako može da živi i ostari bez diskriminacije. Na ove procese i izazove potencijalni uticaj ima digitalna transformacija. S obzirom na to da se gotovo polovina osoba iznad 65 godina u Bosni i Hercegovini (BiH) nalazi u digitalnom jazu, odnosno da ne koriste internet niti digitalne usluge (RAK, 2021), rad se bavi upravo ovom poulacijom, njihovom medijsko-informacionom pismenosti (MIP). Cilj rada je da utvrdi nivo znanja i vještina osoba starije životne dobi iz oblasti MIP, koje medije koriste i zbog čega, da li im vjeruju i kakav je njihov odnos prema medijima i medijskom sadržaju. Istraživanje je sprovedeno u Republici Srpskoj metodom polustrukturisanog intervjua sa 15 ispitanika. Rezultati ukazuju na nedovoljno razvijen sistem ličnih kompetencija MIP ispitanika i potrebu za edukovanjem osoba starije životne dobi iz ove oblasti, pogotovo segmenta digitalnih kompetencija.

**Ključne riječi:** starije osobe, medijsko-informaciona pismenost, digitalizacija, vještine MIP, mediji, medijsko obrazovanje

---

<sup>1</sup> Kontakt sa autorom: [dragana.trninic@fpn.unibl.org](mailto:dragana.trninic@fpn.unibl.org)

## Uvod

Digitalna era, koja podrazumijeva visoko razvijenu komunikacionu tehnologiju, uticala je na transformaciju rada, kvaliteta života, zdravlja, životne sredine, slobodnog vremena, načina informisanja, obrazovanja, kao i komuniciranja. Međutim, jedno od glavnih obilježja 21. vijeka jeste starenje društva, što ima veliki uticaj ne samo na starije osobe, već donosi izazove za cijelu populaciju. Danas, skoro 20% stanovništva je starije od 65 godina, dok je pretpostavka da će do 2070. godine ta brojka biti 30% (Hermans, 2022). Digitalizacija može podržati aktivno i zdravo starenje, poboljšati kvalitet života, pomoći da se starijim osobama vrati nezavisnost kako bi se osiguralo njihovo puno učešće u društvu. U ovom procesu, kompetencije medijske i informacijske pismenosti (MIP) imaju ključnu ulogu (Hermans, 2022).

UNESCO-ov okvir kompetencija medijsko-informacione pismenosti objedinjuje medijsku, infoormacionu i digitalnu pismenost u isto područje, iako svaka od njih ima zasebnu ulogu i značaj. Informaciona pismenost je fokusirana na proces informisanja, od pristupa, evaluacije do etikče obrade informacija, dok medijska pismenost fokus stavlja na razmišljanje funkcije medija i kritički pristup medijskom sadržaju. Digitalna pismenost tradicionalne kompetencije informacione i medijske pismenosti dopunjava tehničkim vještinama, naglašavajući korištenje digitalnih alata za izradu teksta, slike i video zapisa (Grizzle i sar., 2021). U skladu sa tim, u ovom radu će se pod medijskom i informacionom pismenosti podrazumijevati „kompetencije (znanje, vještine i stav) koje omogućavaju građanima da ostvare interakciju sa medijima i drugim pružaocima informacija i razviju kritičko mišljenje i vještine cjeloživotnog učenja kako bi ostvarili socijalne kontakte i postali aktivni građani“ (Grizzle i sar., 2013: 187).

Mehanizam informisanja u svrhu lakšeg snalaženja u svakodnevnom djelovanju ne mora biti isključivo internet. Oko 50% starije populacije oslanja se na televiziju kao svoj glavni izvor informacija i ona očito ima važnu ulogu u životu mnogih starijih ljudi (Borges i sar., 2008). Digitalna televizija već može pružiti širok spektar usluga za starije osobe, gdje mogu ostvariti interakciju i uzeti učešće u različitim inicijativama, kampanjama ili klubovima. Međutim, u ovom trenutku, većina starijih ljudi uglavnom ne iskorištava potencijal nove tehnologije. To se ne odnosi samo na ekonomski nerazvijene zemlje poput Bosne i Hercegovine, već se sa time suočavaju i razvijene zemlje poput Velike

Britanije. Istraživanje koje je proveo *Help the Aged* u Velikoj Britaniji pokazalo je da se više od tri miliona starijih osoba (36 %) osjeća van dodira sa brzim tempom modernog života, dok je istraživanje Britanskog kabineta za nacionalnu statistiku pokazalo da sedam od deset starijih od 65 godina nikada nije koristilo internet (Borges i sar., 2008). U Bosni i Hercegovini nema mnogo istraživanja o ovoj temi, mada postoje relevantne studije koje mogu biti osnova za dalja istraživanja (Autor, 2017; Regulatorna agencija za komunikacije BiH, 2021), dok je u regionu broj studija o ovoj temi znatno viši (Nekić, Junaković, Ambrosi-Randić, 2016; Garbin Praničević, Peterlin i Bućan, 2017; Ercegovac, Šolc i Tuzlančić, 2018; Čurin, 2018; Lukačević, Radmilović i Balog, 2018; Kuzma, Zovko i Vrcelj, 2018; Levak i Zekić Eberhard, 2022).

Fokus ovog rada je na medijško-informacionoj pismenosti osoba starije životne dobi<sup>2</sup> u Bosni i Hercegovini, odnosno Republici Srpskoj. Cilj rada je da ispita i predstavi stavove i vještine pripadnika generacije starije životne dobi o različitim segmentima medijško-informacione pismenosti (korištenje medija, povjerenje u medije, razumijevanje medija i medijskog sadržaja, pronalaženje informacija, prepoznavanje lažnih vijesti i dezinformacija, korištenje digitalnih medija i društvenih mreža, kreiranje medijskog sadržaja, učestvovanje i komuniciranje uz pomoć medija). Osnovna hipoteza rada je da su osoba starije životne dobi u Republici Srpskoj nedovoljno medijško-informaciono pismeni da bi ravnopravno učestvovali i ostvarivali svoja prava u digitalnoj eri.

## Medijško-informaciona pismenost starijih osoba

Medijško-informaciona pismenost starijih osoba nužno je povezana sa procesom demografskih promjena u modernim društvima. Prema izvještaju Ujedinjenih nacija o starenju svjetske populacije, broj ljudi širom svijeta starijih od 60 godina će 2050. godine dostići oko 2,1 milijardu (United Nations, 2013). U društvima koja će se sastojati u velikom procentu od starijih ljudi, vještina pristupa informacijama u različitim oblicima, njihovo kritičko razumijevanje i korisno korištenje u skladu sa karakteristikama osobe, biće od suštinskog značaja za društveno učešće i lično ispunjenje. Jedna od glavnih prepreka pravilnom razvoju medijško-informacione pismenosti starijih osoba je aktuelni pristup da se fokus više stavlja na kvantitativnu perspektivu (upotreba i pristup medijima,

<sup>2</sup> U kontekstu stavova i vještina starijih osoba kada su u pitanju mediji, pogotovo digitalni, kao starije osobe najčešće se definišu one koje imaju 65 godina i više (Anderson, Perrin, 2017; OFCOM, 2019).

posebno digitalnim) nego kvalitativnu (vještine i sposobnosti za učinkovito korištenje medija u zavisnosti od ličnih potreba i okolnosti). Kritičko razmišljanje je ključni element medijske pismenosti, dok su tehničke kompetencije važne u kontekstu pristupa medijima. Kritički pristup i znanje koje se mora ojačati uključuje razumijevanje medijskog sadržaja i uloge medija u društvu, poznavanje medija, njihove regulative i upotrebe (Celot i Pérez Tornero, 2009).

Ovi pristupi se mijenjaju i različite vještine u vezi sa korištenjem informaciono-komunikacione tehnologije ocjenjuju se prema različitim kriterijima (dob, obrazovanje, socioekonomski status, pol, invaliditet, okruženje, profesionalni status, itd.). Jedno od ključnih pitanja kojima se treba pozabaviti kada je u pitanju postizanje medijske i informacione pismenosti kod starijih osoba je nedavna i brza promjena medijske paradigme. Kao što je navodeno u *Pariškoj deklaraciji o medijskoj i informacionoj pismenosti u digitalnoj eri* (UNESCO, 2014), kontinuirani tehnološki razvoj stvara i medijatizuje sve veću količinu sadržaja i informacija, kao i nove internetske prostore. Oni uvode nova pitanja i izazove kao što su nove mogućnosti na internetu koji postaje mobilan, sveprisutan i multiplatformski. Pojedinci stiču veću kontrolu nad svojom ulogom medijskih kreatora i kritičara, a ne samo potrošača. Društveni mediji dobijaju dodatni značaj, jer služe kao reference na nove oblike društvene interakcije (Abad Alcalá, 2019).

Postizanje medijsko-informacione pismenosti kod starijih osoba treba započeti višestrukim, sveobuhvatnim i integrisanim učenjem različitih oblika i jezika predstavljanja i komunikacije – tekstualnih, zvučnih, slikovnih, audiovizuelnih, hipertekstualnih, trodimenzionalnih – kroz upotrebu različitih tehnologija – štampanih, digitalnih i audiovizuelnih – u različitim situacijama i kontekstima društvene interakcije (Abad Alcalá, 2019). Dakle, pismenost potrebna za 21. vijek mora nužno biti „medijska” pismenost – s obzirom na trenutni značaj medija – „digitalna” pismenost – budući da je većina informacija koje se koriste digitalizovana – i multimodalna – zbog konvergencije teksta, zvuka, slike, videa i animacije (Area Moreira, 2012). Za starije osobe važno je kritičko razumijevanje medija kao jedne od najmoćnijih društvenih, ekonomskih, političkih i kulturnih institucija našeg vremena. Promjene u medijskom okruženju mijenjaju naše razumijevanje pismenosti i zahtijevaju nove mentalne navike, nove načine obrade informacija i nove metode interakcije sa svijetom oko nas (Jenkins i sar., 2008). Rezultati nekoliko istraživanja (Grinberg i sar., 2019; Guess, Nagler i

Tucker, 2019) ukazuju na to da osobe starije životne dobi šire dezinformacije i lažne vijesti češće nego mlađe osobe, čak i do sedam puta više. Kao najčešći razlog navodi se nedovoljno poznavanje funkcionisanja interneta i društvenih mreža (Levak i Zekić Eberhard, 2022).

S obzirom na sve navedeno, medijsko-informaciono opismenjavanje starijih osoba zahtijeva sveobuhvatan i višeslojan koncept koji procjenjuje različite okolnosti ove starosne grupe, izbjegavajući svođenje medijskog obrazovanja na razvoj digitalnih kompetencija (upotreba i rukovanja uređajima i programima), ne uzimajući u obzir stavove i vrijednosti. Aspekti kao što su obrazovanje, sposobnost, društveni kontekst, socioekonomski status, pol, etnička pripadnost, karijera ili porodična situacija oblikuju način na koji stariji ljudi komuniciraju sa medijima (Prendergast i Garattini, 2015). Kada je u pitanju metodološki pristup za obuku o medijsko-informacionoj pismenosti starijih građana, mora se uzeti u obzir niz fizičkih, psiholoških i društvenih odrednica koje utiču na njihov proces učenja (Livingstone, Van Couvering i Thumim, 2005). U ovom kontekstu, mora se uzeti u obzir postojanje ograničenja koja mogu ometati procese medijske i informacione pismenosti, kao što su gubitak vida ili sluha, funkcionalna ograničenja ili neurološka oštećenja, jer se medijski trendovi multitaskinga obično oslanjaju na kognitivne funkcije koje opadaju s godinama (Ziegler, Mishra i Gazzaley, 2015).

Među psihološkim determinantama postoje dokazi o postojanju takozvane tehnološke anksioznosti, shvaćene kao strah ili strepnja koju stariji ljudi osjećaju kada moraju naučiti da koriste kompjutere. Ova anksioznost je jedan od glavnih uzroka ograničavanja starijih građana da u potpunosti iskoriste različite oblike tehnologije koje su im dostupne. Još jedan fundamentalni aspekt procesa medijskog opismenjavanja starijih osoba je njihovo percipiranje korisnosti medija u svakodnevnom životu. Za ovu grupu ljudi, učenje koje je usmjereno ka postizanju specifičnih ciljeva koji donose jasne koristi u njihovom svakodnevnom životu ključno je za svaku inicijativu medijske pismenosti. S druge strane, istraživanje je pokazalo postojanje određenih društvenih konteksta koji doprinose medijskoj pismenosti starijih građana: socioekonomski status (što je bolja ekonomska situacija, to je viši nivo medijske pismenosti), obrazovanje (stariji ljudi sa višim stepenom obrazovanja imaju viši nivo medijske pismenosti), porodična situacija (porodice s visokim nivoom medijske pismenosti – djeca, unuci, rođaci, supružnici, itd. – podstiču razvoj medijske pismenosti među

starijim članovima) i prošlo profesionalno iskustvo (oni koji su radili sa novim informaciono-komunikacionim tehnologijama uspješnije će prihvatiti i steći medijsku pismenost) (Abad Alcalá, 2019).

Obrazovanje prilagođeno starosnoj dobi od ključne je važnosti za usvajanje novih medijskih vještina od strane starijih osoba s obzirom na to da postoje dokazi da, iako promjene povezane sa godinama imaju negativan utjecaj na tehnološko učenje, ovi negativni efekti mogu se kompenzovati materijalima za obuku i nastavnim metodama dizajniranim u skladu sa ovim promjenama. Zapravo, postoje empirijski dokazi da je uspjeh programa učenja IKT za starije građane prvenstveno određen kvalitetom dizajna programa, a ne godinama ili ličnošću (Abad Alcalá, 2019). Istraživanja (Tak i Hong, 2005) potvrđuju da osobe treće životne dobi, kada se na to odluče, rado uče i postaju revnosni korisnici interneta, iako njihovo usvajanje novih znanja i vještina nailazi na niz prepreka uzrokovanih njihovom poodmaklom dobi (Lukačević, Radmilović i Petr Balog, 2018). Jedna od najvećih prepreka je njihov otpor i negativne emocije prema novim, njima nepoznatim tehnologijama. Dokazano je da otpor sa godinama raste – što je osoba starija, to je otpor najčešće veći (Wagner, Hassanein i Head, 2010). Ostale prepreke odnose se na fizičke i kognitivne sposobnosti i ograničenja, kao i smanjenu mogućnost percepcije (Haeggans, 2012; Lukačević, Radmilović i Petr Balog, 2018).

Preporuke za opismenjavanje starijih osoba iz oblasti medijske i informacione pismenosti uključuju sljedeće stavke (Mayhorn, Stronge, McLaughlin i Rogers, 2004; Xie i Bugg, 2009): (1) veličina grupe mora biti mala i organizovana prema nivou vještina i iskustva; (2) početna faza mora uključivati pozitivna i uspješna iskustva kako bi se promovisala posvećenost i izbjegla frustracija i napuštanje; (3) pokazalo se da je empatičan stav edukatora, koji ohrabruje da se postavljaju pitanja, izbjegavajući upotrebu tehničkog žargona i stvarajući ljubazno (skoro porodično) okruženje, fundamentalan; (4) edukativni materijali moraju biti jasno strukturisani, postepeno povećavajući složenost bez davanja previše informacija u svakoj sesiji; (5) takvi materijali moraju da kompenzuju procentualno smanjenje motoričkih i kognitivnih vještina; (6) mora postojati uzročna veza između predloženih ciljeva i ostvarenih postignuća; (7) mora biti podstaknuta praksa kod kuće putem sistema za samo(na)vođenje koji omogućavaju korištenje vještina i kompetencija naučenih u nastavi (Abad Alcalá, 2019).

## **Prednosti medijsko-informacione pismenosti za starije osobe**

Razvoj informaciono-komunikacione tehnologije donio je brojne prednosti u procesu slanja i primanja informacija, ali i mnoštvo negativnih pojava ukoliko korisnik nove tehnologije nije prethodno edukovan i pripremljen za novi način komunikacije. Istraživanja koja se odnose na diskriminaciju starijih osoba u kontekstu savremenih komunikacionih platformi (Xu, 2021; Vasil, Wass, 1993) ili na evaluaciju snalaženja osoba starijih od 60 ili 65 godina u savremenom tehnološkom okruženju (Dhar, 2017) pokazuju da je u pitanju generacija koja može da ima veliku korist od IKT ukoliko se na adekvatan način pripreme za njeno korištenje. Osobe starije životne dobi najčešće pristupaju internetu kako bi se informisali i zabavili, komunicirali sa prijateljima i rodbinom putem Skypea i koristili društvene mreže, najčešće Facebook (Nekić, Tucak Junaković i Ambrosi-Randić, 2016).

Nove tehnologije mogu biti veoma značajne u pomaganju starijim osobama da se uključe u društvo i pristupe javnim i privatnim uslugama. U tom kontekstu, postoji niz značajnih potencijalnih prednosti za starije osobe, kao što su: proizvodi i usluge koji su često jeftiniji i dostupniji na mreži; širok spektar informacija od vrijednosti za starije dostupne na internetu; e-zdravlje ima potencijal da poveća brzinu pristupa zdravstvenim ustanovama, zadovoljstvo pacijenata, pruži prikladniji i jednostavniji pristup lijekovima, smanji vrijeme čekanja, poboljša korištenje resursa, pomogne u obezbjeđivanju jednake dostupnosti i smanji medicinske greške; e-demokratija i e-uprava imaju potencijal da centralne i lokalne vlasti učine dostupnijim javnosti. Edukacijom o korištenju interneta, starije osobe mogu da steknu nove vještine koje će im omogućiti pristup novim prilikama za posao, ukoliko to žele, putem različitih web stranica za zapošljavanje. Internet i e-pošta mogu biti koristan alat za starije u svrhu međusobnog povezivanja. E-pošta i poruke putem aplikacija za dopisivanje mogu im pomoći u održavanju kontakata sa prijateljima i porodicom, posebno onima u inostranstvu (Borges i sar., 2008). Istraživanja su potvrdila i da redovno korištenje interneta može uticati na smanjenje demencije kod starijih osoba. Redovni korisnici interneta iskusili su otprilike upola manji rizik od demencije od neredovnih korisnika (Cho, Betensky i Chang, 2023).

Većina studija o medijskoj i informacionoj pismenosti starijih osoba fokusira se na pristup i korištenje digitalnih tehnologija i medija, dok je kritičko

razumijevanje i kreiranje medijskih sadržaja najmanje istraženo u okviru tradicionalnih dimenzija medijske pismenosti (Livingstone i sar., 2005; Rasi-Heikkinen i Kilpeläinen, 2015). Kritički pristup medijskom sadržaju i kreiranje medijskog sadržaja u različitim formama važan su dio MIP starijih, jer oni obično koriste internet nešto drugačije i u različite svrhe od mlađih starosnih grupa, iako postoji različitost i među starijim. Korisnici interneta stariji od 65 godina vjerovatno će biti manje aktivni na mreži i manje će koristiti društvene mreže od mlađih starosnih grupa (Anderson i Perrin, 2017). Nadalje, znatno je više onih koji ne koriste internet među starijim nego među mlađim starosnim grupama (Rasi-Heikkinen, Vuojärvi i Ruokamo, 2019).

Za starije osobe, kritičko razumijevanje medijskog sadržaja, pogotovo onog kojem pristupaju putem interneta, veoma je važno, jer su osobe treće životne dobi starosna grupa kojom je potencijalno lako manipulirati informacijama. Istraživanja ukazuju na nedostatak kritičke medijske pismenosti, odnosno sposobnosti razumijevanja, analize i evaluacije medijskih sadržaja kod starijih osoba, tako da je moguće da čitava grupa Amerikanaca starijih od 65 godina nije u stanju utvrditi vjerodostojnost internetskih vijesti (Guess, Nagler i Tucker, 2019). Takođe, značajan broj 75-godišnjih Finaca ima poteškoće u razumijevanju i ocjenjivanju vjerodostojnosti zdravstvenih informacija predstavljenih u medijima (Eronen i sar., 2019). U pogledu potreba starijih osoba za medijskom pismenošću, naglašena je sposobnost za pronalaženje, razumijevanje, evaluaciju i primjenu online zdravstvenih informacija koje mogu da utiču na zdravstvene probleme starijih osoba (Eronen i sar., 2019; Manafo i Wong, 2013; Xie, 2011). Obrazovanje iz oblasti MIP u kasnijem životnom dobu važno je kako bi se promovisalo cjeloživotno učenje, učešće, dobrobit i lično ispunjenje starijih osoba, kao i potreba da obrazovne institucije omoguće sticanja znanja i vještina svim starijim osobama, ne samo onim sa većim prethodnim obrazovnim iskustvom (Kunemund i Kolland, 2007; Rasi-Heikkinen, Vuojärvi i Ruokamo, 2019).

## Metodologija

Rezultati prikazani u ovom radu dio su istraživanja koje je sprovedeno u svrhu prikupljanja podataka o medijskoj i informacionoj pismenosti osoba starije životne dobi u Republici Srpskoj. Istraživanje je obuhvatilo seriju polustrukturisanih intervjua sa osobama koje imaju 65 godina i više. Uzorak za istraživanje stavova i vještina pripadnika generacije starije životne dobi o različ-

tim segmentima medijske i informacione pismenosti činile su osobe koje imaju navršenih 65 godina ili više, žive na teritoriji Republike Srpske i koriste bilo koju vrstu medija. Intervju<sup>3</sup> kao metod za istraživanje odabran je s obzirom na specifičnosti u komunikaciji populacije koja je predmet istraživanja, mogućih različitih fizičkih, psihičkih i kognitivnih ograničenja, mogućih ograničenih sposobnosti funkcionalne i digitalne pismenosti. Urađeno je ukupno 15 intervjua od 29. februara 2024. godine do 25. aprila 2024. godine, u kojima je učestvovalo jedanaest žena i četiri muškarca. U svrhu što ravnopravnije geografske zastupljenosti, intervjui su rađeni u Istočnom Sarajevu, Banjaluci, Prijedoru i Trebinju sa ispitanicima koji žive u urbanim i ruralnim područjima<sup>4</sup>. Rzgovor sa svakim ispitanikom zabilježen je u audio formatu koji je potom transkribovan i analiziran. S obzirom na to da je u pitanju kvalitativni pristup problemu koji zahtijeva ograničavanje u broju ispitanika koji će ući u uzorak, bilo je neophodno njegovo pažljivo planiranje. Prvo je trebalo odrediti ograničenje životne dobi, jer Svjetska zdravstvena organizacija za osobe starije od 65 godina koristi naziv treća životna dob koja počinje sa 60, a završava se sa navršene 74. godine, a četvrta životna dob za staračku dob koja počinje sa 75 i završava se sa 89 godina (World Health Organization, 2015). Ovim istraživanjem obuhvaćene su osobe starije i staračke životne dobi koje imaju između 65 i 89 godina s obzirom na to da se u BiH u većini slučajeva odlazi u penziju sa 65 godina i da prema Ujedinjenim nacijama starost počinje sa 65 godina (United Nations, 1999). Ostvareni su preliminarni kontakti sa potencijalnim ispitanicima i na osnovu razgovora sa njima, preciznije je određen uzorak. Od prvobitno planiranog uzorka koji je trebalo da se odnosi na svih sedam regija Republike Srpske, odustalo se zbog teškoća u organizaciji i realizaciji samog istraživanja pa su izabrane četiri istraživaču najdostupnije regije. Važno je bilo da se u istraživanje uključe osobe različitih sociodemografskih obilježja, jer bi to moglo uticati na sam ishod istraživanja. Shodno cilju, primijenjen je model namjernog uzorkovanja koji podrazumijeva „izbor jedinica sa karakterisitikama koje omogućavaju detaljno istraživanje i razumijevanje centralnih tema istraživanja“ (Đurić, 2013: 62).

Cilj istraživanja bio je da se utvrde znanje, vještine i stavovi starijih osoba u RS o različitim segmentima medijske i informacione pismenosti, odnosno,

<sup>3</sup> Osnova za intervju nalazi se u prilogu rada.

<sup>4</sup> Detaljna matrica uzorka nalazi se u prilogu rada.

da se utvrdi njihov nivo MIP kroz sljedeće stavke: način korištenja medija, povjerenje u medije, razumijevanje funkcionisanja medija i medijskog sadržaja, pronalaženje informacija, prepoznavanje lažnih vijesti i dezinformacija, korištenje digitalnih medija i društvenih mreža, kreiranje medijskog sadržaja, učestvovanje i komuniciranje uz pomoć medija. Osnovna pretpostavka rada jeste da je nivo MIP osoba iznad 65 godina u RS nizak, s obzirom na razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija, dostupnost informacija i mogućnosti za lakše snalaženje u svakodnevnom životu, učestvovanje i komuniciranje uz pomoć medija.

Primijenjena je tehnika polustrukturisanog intervjua sa sljedećim tematskim cjelinama: sociodemografski podaci, pojam medijske i informacione pismenosti i svijest o njenoj ulozi i značaju, korištenje medija i način informisanja, povjerenje u medije i medijski sadržaj i provjera informacija, prepoznavanje „lažnih vijesti“ i potencijalno manipulativnog sadržaja u medijima, odnos prema medijima i medijskom sadržaju. Cilj je bio da se u okviru svake tematske cjeline utvrdi percepcija ispitanika, njihovo neposredno iskustvo determinisano specifičnim okolnostima i uslovima kako bi se dobila cjelovita slika predmeta istraživanja. Podaci dobijeni tokom intervjua predstavljeni su metodom kvalitativne tematske analize. Nakon transkribovanja snimljenih intervjua uslijedio je postupak otvorenog kodiranja prikupljenog materijala. Prvo su određeni kodovi prvog reda na osnovu iskaza ispitanika koji su od ključnog značaja za predmet istraživanja. Zatim su postupkom analize spojeni srodni kodovi u obrasce na višem nivou apstrakcije. Nakon kodiranja, dobijena je kodna lista sa 10 kodova koji su grupisani u četiri teme: pojam medijske i informacione pismenosti, korištenje medija i način informisanja, povjerenje u medije i prepoznavanje „lažnih vijesti“ i potencijalno manipulativnog sadržaja u medijima i odnos prema medijima i medijskom sadržaju.

## **Rezultati istraživanja**

### **Pojam medijske i informacione pismenosti**

Većina ispitanika, pogotovo onih sa nižim nivoom obrazovanja, ili nije upoznata sa pojmom medijske i informacione pismenosti ili su čuli za pojam, ali ne znaju da objasne na šta se on konkretno odnosi.

*Ne znam šta je medijska pismenost. Ja znam samo sa intervju, to mi je poznato (Ispitanik 1).*

*Ne znam šta je to, nikad nisam čuo (Ispitanik 3).*

*To je nešto što predstavlja sve, za učenje, za razgovor, dogovor, za komunikaciju (Ispitanik 5).*

*Previše uopšteno, nije za širu narodnu masu, puno ima dezinformacija (Ispitanik 11).*

*Medijsku pismenost razumijem kao sposobnost primanja medijskih informacija, razumijevanja ih, ne slijepo, nego kritički i sposobnost anliziranja medijskih sadržaja (Ispitanik 10).*

Ispitanici kojima je pojam MIP poznat, čuli su za njega u medijima ili iz komunikacije sa prijateljima. Saglasni su da je medijsko-informaciona pismenost važna, ali većina se ne bi edukovala iz te oblasti kada bi imali priliku, jer uglavnom smatraju da su stari za to ili da posjeduju znanje i vještine koje su im potrebne za njihov nivo korištenja medija. Niko od ispitanika nije učestvovao u organizovanoj edukaciji iz oblasti MIP već su se sami edukovali ili uz pomoć članova porodice. Dvoje ispitanika dalo je konkretan odgovor na pitanje šta bi voljeli da nauče kada su u pitanju mediji i medijski sadržaj:

*Voljela bih da mogu imati više pratilaca na Instagramu zbog reklame mojih proizvoda. Ja sam za svoju generaciju dosta aktivnija, jer me posao dodatni podstakao da se edukujem iz te oblasti, kao i unuk. Šaljem narudžbe na mejl, javljam se rodbini iz inostranstva na mesindžer, koristim Fejsbuk, Viber, Instagram, ali voljela bih da više znam o društvenim mrežama (Ispitanik 12).*

*Voljela bih da bolje razumijem uticaj medija na širu narodnu masu (Ispitanik 11).*

## Korištenje medija i način informisanja

Svi ispitanici kao medij za informisanje, edukaciju i zabavu najviše koristi televiziju. Polovina ispitanika u tu svrhu koristi i internet, dok trećina, pored televizije, povremeno koristi štampu i radio. Uz televiziju dnevno najčešće provode od dva do četiri sata, a oni koji koriste internet na mreži provode tri do četiri sata dnevno. Štampu čitaju sat do dva dnevno, radio oko sat vremena

dnevno. Medije najčešće koriste kako bi se informisali i zabavili, pogledali neke zanimljive sadržaje iz oblasti kulinarstva, sporta, kulture i slično.

*Najviše gledam Dnevnik, serije, neke pjesme, muziku (Ispitanik 3).*

*Najviše gledam vijesti i domaće serije. Imam serije koje redovno gledam (Ispitanik 2).*

*Čitam dnevne vijesti i informativne sadržaje, gledam neke debate o unutrašnjoj i spoljnoj politici, gledam zabavne sadržaje i kulturne rubrike, volim emisije iz geografije i sa putovanja, sport i filmove. Koristim internet putem telefona i kompjutera. Dobro vladam tim tehnikama samostalno. Internet koristim za dnevne vijesti i za druge različite sadržaje koje su znanja o ličnostima, područjima.... Posjedujem pametni telefon. Koristim viber, a imam outlook, health, yt music, smart swich, netflix (Ispitanik 10).*

Ispitanici koji koriste internet to najčešće čine putem pametnog telefona ili kompjutera. Internet najviše koriste za informisanje, komunikaciju (najčešće putem aplikacija za dopisivanje Viber i WhatsApp), zabavu (igranje društvenih igara, gledanje zabavnih sadržaja, pretraživanje recepata), dok samo jedan ispitanik koristi internet za plaćanje računa putem aplikacije e-banking i kupovinu. Tri ispitanika posjeduju nalog na društvenoj mreži Facebook, dok jedna od njih ima nalog i na društvenoj mreži Instagram.

*Imam profil na Fejsbuku. Putem njega najčešće pregledam zabavne sadržaje, ali i iz kulture i umjetnosti. Znam da objavim fotografiju, tekst, video zapis, ostavljam lajkove. Rijetko ostavljam komentare, ali često razmjenjujem različite sadržaje putem Fejsbuka sa prijateljima i rodbinom (Ispitanik 14).*

*Imam profil na Fejsbuku i Instagramu. Najčešće objavljujem reklamne proizvode zbog posla kojim se bavim, ali i fotografije radosnih događaja moje porodice. Takođe, šerujem reklamne sadržaje prijateljice i člana porodice da podstaknem posao. Dobro fotografišem, snimam videa, komentarišem, lajkujem, čitam vijesti. Otkako imam pametni telefon, novine samo čitam iz uživanja i nostalgije u banji ili na moru, a sve vijesti dobijam sa interneta i društvenih mreža uz jutarnju kafu i uveće kada završim sve obaveze (Ispitanik 12).*

## Povjerenje u medije i prepoznavanje „lažnih vijesti“ i potencijalno manipulativnog sadržaja

Većina ispitanika uglavnom ima povjerenje u medije i vjeruje u istinitost i objektivnost medijskog sadržaja. Najviše povjerenja imaju u televiziju, zatim štampane medije i radio, a najmanje vjeruju informacijama sa interneta. Prilikom odabira medija, većini nije važna vlasnička struktura već medij uglavnom biraju na osnovu dominantnog političkog narativa (koji je njima blizak) i dostupnog sadržaja, dok oni koji koriste i internet, biraju različite medije.

*Vjerujem onima što kažu da su redovne penzije i primanja, jer tako i jeste. Više njima vjerujem nego onima što pričaju, ima godina dana i više otkad pričaju da nećemo penzije primiti, a to nije tako, penzija ide svaki mjesec redovo i to ranije budu nego prije i zato njima vjerujem, jer mogu to da potvrdim. Ne znam čiji je koji medij, gledam samo one koji ne lažu. Čim počnu lagati, ja prebacim (Ispitanik 2).*

*Više vjerujem onome što čujem na televiziji nego što pročitam u novinama. Na moje povjerenje u medije najviše utiče način interpretacije sadržaja, ubjedljivost, način prezentovanja sadržaja, izraz lica onoga ko saopštava informaciju, da li je ubjedljiv. Važno mi je da li je privatni ili javni medij, mislim da su objektivniji javni mediji, što ne znači da su privatni neobjektivni, ali se ipak koriste manipulacijama (Ispitanik 8).*

Medijski sadržaji su ispitanicima uglavnom jasno predstavljeni, razumljivi i rijetko provjeravaju informacije koje dobiju putem medija, osim kada ih nešto posebno zanima.

*Sve zavisi u koju svrhu koristim medij. Internet uglavnom koristim kada treba da saznam kada je sajam, da rezervišem ljetovanje i pronadem neke knjige. TV koristim kada pratim sport, vijesti i druge emisije i tada provjeravam ako mi se nešto učini nelogično. Kao dugogodišnji rukovodilac nabavke knjiga u knjižari, i dalje volim da čitam novine, mada je žuta štampa sve preplavila pa im manje vjerujem (Ispitanik 9).*

*Nemam opšte povjerenje u medije, kritički prilazim svakom sadržaju. Vrlo sam rezervisana prema medijima koji imaju samo jednostrane informacije, privatnim medijima koje su vlasništvo tajkuna i pripadnika pojedinih partija i koji bez kontrole donose nekulturne neprovjerene informacije (Ispitanik 10).*

Ispitanici koji koriste internet, ako u neku informaciju posumnjaju, provjeravaju njen izvor i pretražuju je u drugim medijima.

*Pretražujem tu informaciju u drugim izvorima, a kad me nešto baš zainteresuje, nastojim se informisati iz drugih izvora i provjeriti da bih bila sigurna u vjerodostojnost prezentovane informacije (Ispitanik 14).*

Većina ispitanika smatra da zna prepoznati „lažnu vijest“, ali ne znaju napraviti razliku između „lažnih vijesti“ i dezinformacija i ne znaju ih jasno definisati. „Lažnu vijest“ uglavnom prepoznaju tako što im nešto zvuči nelogično. Niko od ispitanika nije siguran da zna prepoznati lažnu fotografiju ili video, kao ni automatizovani profil na društvenim mrežama i smatraju da bi im za to trebalo više znanja o izmjeni i uređivanju digitalnog sadržaja. Za klikbej je čuo samo jedan ispitanik, zna da ga definiše i prepozna. Satiru zna da definiše i objasni polovina ispitanika.

*„Lažne vijesti“ su veoma slične dezinformacijama, ali ipak to nije isto. „Lažne vijesti“ su obično kratkog daha, kratke su, to je kao neka obavijest, a dezinformacije, to je nešto opasnije, mislim da su proračunate i poslate sa određenim ciljem i uticajem na javnost (Ispitanik 6).*

*„Lažne vijesti“ su netačne, neprovjerene informacije, a dezinformacije su pokušaj obmane, zataškavanja, navođenja na krivi put. Danas ih je teško prepoznati, jer ih ima mnogo, ali uglavnom nerealno zvuče i saopštavaju nešto neočekivano (Ispitanik 15).*

## Odnos prema medijima i medijskom sadržaju

Svi ispitanici su saglasni da su im mediji važni, da zauzimaju znatan dio njihovog vremena na dnevnom nivou, da im mediji mnogo više znače danas nego ranije kada su bili u radnom odnosu i kada su, kako kažu, manje vremena provodili uz medije, jer im je dan bio ispunjen profesionalnim i privatnim obavezama. Većina ispitanika započinje i završava dan uz medije, najčešće uz televiziju.

*Mediji su naša svakodnevica. Neprestano i stalno ih koristimo. Prije desetak godina iznenadila sam se koliko se neke socijalne grupe poput siromašnih koriste društvenim mrežama. Savremeni život ne može se odvijati bez medija. Internet čini svijet globalnim. Mediji povezuju, ali i uznemiruju. Ranije sam čitala no-*

*vine i gledala televiziju, ali danas ima mnogo medija i nužno je praviti selekciju u njihovom korišćenju. Danas mediji kreiraju politički i društveni život. Pri likom njihovog korišćenja vrlo često se osjećamo uznemireno, ali neki sadržaji i opuštaju i zabavljaju nas. Za popravku stanja bilo bi nužno više primijeniti etiku i kontrolisati izvore informacija. Danas svako može da kaže šta želi bez obzira da li to nekog povređuje, istinito je ili ne. I da za to ne snosi nikakvu odgovornost ili posljedice (Ispitanik 10).*

*Meni su mediji važni, kako mi nisu važni, zbog informacija. Čini mi se da su ranije mediji bili objektivniji. Volio bih da se u medijima ne upotrebljavaju riječi koje nisu za šire mase razumljive, dok ti saznaš šta to znači, prođe vrijeme. Treba da se izvještava što jednostavnije i da se detaljnije opiše sam događaj, uzrok, zbog čega se nešto dogodilo i kako, ne objasni se dovoljno, samo se nago- vijesti (Ispitanik 8).*

*Mediji mi puno znače, pogotovo televizija. To je jedini način da nešto saznam. Sad gledam više nego prije rata. Tada nisam imala vremena zbog posla, djece i obaveza, sad nam je to sve, tako znamo šta se dešava u svijetu i kod nas (Ispitanik 4).*

Mediji, odnosno njihov sadržaj, kod većine ispitanika izaziva pozitivne emocije i pružaju im zadovoljstvo. Ponekad im sadržaj u medijima, uglavnom politički, izazove osjećaj ljutnje i uznemirenosti kada čuju nešto za šta smatraju da nije tačno ili nije u skladu sa njihovim stavovima i u takvim situacijama promijene kanal. Osjećaj tuge i nelagode kod ispitanika izazivaju sadržaji koji opisuju tragedije, stradanja, nasilje, prirodne katastrofe i uglavnom ih izbjegavaju, jer veoma emotivno na njih djeluju.

*Neki dan sam čitao tekst o porodičnom nasilju nad djecom i to me je emotivno slomilo. Danima sam razmišljao o tome. I sada me to potresa. Bilo je previše detaljnih opisa koji izazivaju emociju, a kada treba da opišu pozadinu nekog političkog događaja, to izostane (Ispitanik 8).*

*Ja volim da gledam rijaliti programe, emisije u kojima učestvuje običan svijet, kad kuhaju, takmiče se u nečemu, to mi pruža zadovoljstvo. Gledam samo to i muziku, jer me opušta, politiku i teške teme ne gledam. Za internet sam stara i to me ne zanima, samo ono što me čini srećnom (Ispitanik 13).*

*U medijima je previše teških, bombastičnih vijesti koje su opterećujuće. Često sam indiferentna prema medijskom sadržaju, jer nabralo se godina i čovjek više ne prima sve zdravo za gotovo. Nekad vas, naravno i obrađuju i budete srećni da ste u mogućnosti da se služite medijima i da vam je sve tako dostupno, a nekad vam bude svega preko glave i najradije biste da ih i ne koristite (Ispitanik 14).*

Ispitanici bi voljeli da u medijskom prostoru ima više pozitivnog sadržaja, manje političkih emisija i političkog narativa koji ih čini nervoznim. Voljeli bi da je način prezentovanja informativnog i zabavnog sadržaja drugačiji, jednostavniji, profesionalniji, manje senzacionalan i nedvosmislen, da su informacije provjerene i pouzdane. Saglasni su da mediji treba da izvještavaju o svim temama, ali da bi trebalo da prilagode narativ široj javnosti i da kroz priče o kojima govore ponude rješenje i pozitivnu stranu, a ne da u fokus stavljaju ono što je negativno. Dakle, ispitanici uglavnom žele drugačiji medijski pristup temama i drugačiju perspektivu.

*Najviše bih voljela da svi pričaju onako kako jeste, da nema u medijima napeitosti, govora mržnje, da pravedno izvještavaju, da narod zna da je to sigurno. Voljela bih da ima više emisija o zdravlju u kojima ljekari pričaju konkretno o nekim bolestima i načinima liječenja, uzroku nastanka. Previše je političkih tema koje se stalno ponavljaju i nepotrebno nas opterećuju, a niko ne nudi rješenje, samo se svađaju (Ispitanik 2).*

*Voljela bih da ima više zabavnog sadržaja u medija, nešto što će nas opustiti i nasmijati. Previše je negativnih sadržaja i podsjećanja na neke tragedije, što ničemu ne služi, to me opterećuje i smeta mi. Samo jedni druge optužuju, a mediji sve to prenose (Ispitanik 5).*

*Trebalo bi da sadržaj bude debelo provjeren prije nego što se prezentuje javnosti. Mnogo je netačnih informacija. Trudim se da ne otvaram takve sadržaje, ali nemoguće ih je izbjeći (Ispitanik 14).*

*Imam utisak da su ciljevi medija prioritarno senzacionalizam i zarada. A istina i pravovremeno, tačno informisanje nema nigdje u ciljevima. Bez obzira što podržavam slobodnu riječ i izražavanje, smatram da to sadrži i zahtijeva odgovornost za slobodnu riječ. Ona podrazumijeva da se poštuje istina, ne vrijeđanje, ne ispijavanje, poštovanje drugih. Imam utisak da se na to zaboravilo.*

*Imala sam lično porodično iskustvo gdje su neki mediji kazali голу neistinu o članovima moje porodice. Kad smo se pobunili nisu našli za shodno ni da se izvinu (Ispitanik 10).*

## Diskusija

Tematska analiza intervjua pripadnika starije životne dobi o pojedinim segmentima medijsko-informacione pismenosti, njihovom znanju o medijima, stavovima i vještinama, pokazala se opravdanom, jer je dala jasan i pregledan opis MIP znanja i vještina, kao i odnosa prema medijima starijih osoba u Republici Srpskoj. Potvrđena je osnovna hipoteza da osobe treće i četvrte životne dobi nemaju dovoljno znanja i vještina iz oblasti MIP i da ne mogu ravno-pravno učestvovati u medijskoj sferi i iskoristiti medije za lakše snalaženje u svakodnevnom životu.

Niko od ispitanika nije pohađao bilo kakvu vrstu edukacije iz oblasti MIP i sve znanje i vještine koje posjeduju stekli su samostalno ili uz pomoć mladih članova porodice, što ukazuje na nedostatak ovakve vrste edukacije za starije osobe i veliku potrebu za tim, jer je više od polovine ispitanika izrazilo želju za dodatnim obrazovanjem iz ove oblasti. Dvije trećine ispitanika pokazalo je dominantno nekritički stav prema medijskom sadržaju, dok ostatak ima kritički stav, ali uglavnom ne posjeduju dovoljno znanja o medijima i vještina kako bi došli do provjerene i kredibilne informacije. Slične rezultate dalo je i istraživanje Regulatorne agencije za komunikacije BiH (RAK BiH) o istraživanju medijskih navika osoba iznad 65 godina, prema kojem gotovo polovina odraslih u BiH iznad 65 godina ne koriste nijednu digitalnu uslugu i internet, dok skoro svi gledaju televiziju (92%), a skoro svaka druga osoba starija od 65 godina sluša radio (46%). U svrhu informisanja najčešće koriste tradicionalne medije. Četiri od deset osoba starijih od 65 godina koristi društvene mreže, a omiljena društvena mreža im je Facebook (75%). Više od polovine ispitanika ne provjerava činjenice/informacije na internetu (66%) (Regulatorne agencije za komunikacije BiH, 2021). Kao glavni faktor uticaja na kritički stav prema medijima i sposobnost korištenja interneta pokazao se nivo obrazovanja i mjesto prebivališta. Prema analizi razgovora i upoređivanjem demografskih podataka ispitanika sa njihovim iskazima, ispostavilo se da je kritički stav i korištenje interneta u korelaciji sa višim nivoom obrazovanja i prebivališta u gradskom području. Ispitanici koji imaju završenu srednju

školu, fakultet ili odbranjen doktorat i žive u gradu uglavnom koriste internet i bolje razumiju medijski sadržaj. Takođe, pokazalo se da je na njihove medijske kompetencije uticao i posao koji su obavljali prije odlaska u penziju čiji opis je zahtijevao veću angažovanost kada su u pitanju informaciono-komunikacione tehnologije. Slične rezultate je, takođe, pokazalo istraživanje RAK-a, prema kojem dob, obrazovni nivo, radni status i mjesto stanovanja značajno utiču na pristup medijima i na vrijeme koje se provodi uz njih „pa se u digitalnom jazu uglavnom nalaze starije osobe (65+ godina), osobe bez formalnog i sa vrlo niskim stepenom formalnog obrazovanja, te penzioneri i domaćice“ (Regulatorne agencije za komunikacije BiH, 2021: 5). Ispitanici koji koriste internet, najčešće to čine zbog komunikacije i informisanja, sve druge prednosti interneta ne koriste (osim jednog ispitanika), dok se niko od ispitanika ne edukuje posredstvom interneta. Slične rezultate dalo je istraživanje sprovedeno sa 372 korisnika društvenih mreža i foruma iz Njemačke, Poljske, Švajcarske, Sjedinjenih Američkih Država i Austrije, koje je pokazalo da stariji korisnici uglavnom koriste internet i društvene mreže za povezivanja sa drugima, najviše sa porodicom i prijateljima, dok za informisanje biraju platforme na kojima prevladavaju tekstualni sadržaj (Fietkiewicz, 2017).

Situacija je skoro jednaka i u zemljama članicama Evropske unije (EU). Prema podacima Eurostata, više od dvije petine osoba starosti 65-74 godine nikada nije koristio kompjuter, dok je u pojedinim zemljama kao što su Italija, Rumunija, Hrvatska, Bugarska i Grčka, taj procenat znatno viši, oko 78 %. Takođe, više od dvije petine (43%) starijih od 65 godina u zemljama članica EU nije koristilo internet u prethodna tri mjeseca u 2019. godini (Eurostat, 2020). Prema istim podacima, 44 % starijih osoba EU (65-74) najčešće je koristilo internet za elektronsku poštu, dok ih je samo 24 % koristilo video poziv putem interneta. Manje od petine osoba iste dobi koristilo je društvene mreže, gotovo trećina je kupovala putem interneta, ali je i dalje ova starosna grupa u manjini u odnosu na ostale. U 2019. godini, većina starijih osoba u toj dobi u Holandiji, Švedskoj i Danskoj kupovala je putem interneta, a najviši procenat bio je u Danskoj – 65 % (Eurostat, 2020). Istraživanje u Hrvatskoj i Belgiji pokazalo je da 80% starijih osoba u Hrvatskoj posjeduje mobilni telefon, a internet koristi 57,1% starijih, dok starije osobe u Belgiji imaju bolje vještine korištenja informacijsko-komunikacijskih tehnologija. (Garbin Praničević, Peterlin i Bućan, 2017). Većina osoba starije životne dobi u Sjedinjenim Američkim Državama

koristi i (75%) i posjeduje pametni telefon (61%), dok društvene mreže koristi skoro polovina (45%) (Reisenwitz i sar., 2007).

Kada uporedimo rezultate ove studije sa sličnim studijama iz regiona, zemalja EU i SAD-a, možemo primijetiti da se starija populacija u pogledu znanja i vještina MIP svugdje suočava sa istim izazovima, ali da su osobe starije životne dobi u BiH po digitalnoj prisutnosti i aktivnostima na internetu daleko iza ostalih. Ova studija je pokazala da mediji imaju važnu ulogu u životu starijih osoba u Republici Srpskoj, da mnogo vremena provode uz medije, što im smanjuje usamljenost i pruža osjećaj uključenosti i povezanosti, ali da većina ispitanika ili ne koristi sve pozitivne aspekte medija, pogotovo interneta, ili ih ne koristi uopšte. Mediji im uglavnom služe za zabavu, dok mnoštvo drugih, pozitivnih aktivnosti, koje bi im omogućile nezavisnost i bolju integraciju u društvo, ne koriste. Ipak, treba uzeti u obzir ograničenja studije. Moguće je da bi rezultati bili drugačiji da je u istraživanju učestvovalo više ispitanika i da je pored kvalitativnog korišten i kvantitativni metod na nacionalno reprezentativnom uzorku. Takođe, istraživanjem nisu obuhvaćene sve regije Republike Srpske niti starije osobe koje su učestvovala u edukaciji iz oblasti MIP.

## **Zaključak**

Medijsko-informaciona pismenost za starije osobe može biti od velikog značaja, pogotovo segment vještina koje se odnose na obavljanje aktivnosti putem interneta koje starijim osobama mogu olakšati svakodnevicu (kupovina, plaćanje računa, komunikacija i sl.). Međutim, podjednako, ako ne i više, važan je segment kritičkog pristupa medijskom sadržaju, naročito za osobe starije životne dobi koje koriste internet, kako ne bi postali predmet manipulacije ili prevare, bilo iz komercijalnih ili političkih i ideoloških razloga. Sa izazovima medijskog pluralizma i digitalizacije suočava se većina starijih osoba u različitim dijelovima svijeta. Zemlje sa tradicionalno najdužom istorijom medijskog obrazovanja unutar formalnog obrazovnog sistema, poput skandinavskih, naprednije su u odnosu na ostale evropske zemlje kada je u pitanju digitalno prisustvo i kritički pristup medijskom sadržaju starijih osoba, ali je i kod njih ova starosna grupa manje digitalno aktivna i ima niži kritički pristup medijima u odnosu na ostale generacije.

S obzirom na razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija i digitalizaciju društva, kao i na činjenicu da će sadašnje generacije koje su pred kraj srednje

životne dobi, a većinu radnog vijeka provode uz digitalne uređaje, uskoro preći u stariju životnu dob, buduće generacije treće i četvrte životne dobi vjerovatno neće imati izazove i poteškoće sa vještinama iz oblasti MIP sa kojima se sada te generacije susreću. Potrebno je pružiti podršku starijim osobama u korištenju medija i IKT-a kako bi ravnopravno učestvovali u društvu i ostvarili svoja prava. Važno je da centralna vlast i lokalna zajednica pronađu način i omoguće edukaciju starijim osobama iz oblasti MIP, onima koji to žele i mogu, da ih motivišu za učenje i uključivanje u digitalni svijet medija i da im ukažu na sve dobrobiti i pozitivne aspekte sticanja medijskih znanja i vještina. Kako digitalizacija napreduje, pred društveno aktivne pojedince stavlja nove izazove pa tako i pred osobe starije životne dobi koje već sada za aktivno uključivanje u društvene procese moraju posjedovati vještine medijske i informacione pismenosti, a u skorijoj budućnosti, bez tih vještina mogli bi, u velikoj mjeri, biti izolovani i isključeni iz mnogih društvenih procesa. Buduća istraživanja iz ove oblasti u BiH mogla bi se fokusirati na konkretnije potrebe starijih osoba za znanjem i vještinama iz oblasti MIP i targetiranje najučinkovitijih modela edukacije iz ove oblasti, kao i načina motivisanja za iste.

Prilog 1

Matrica uzorka

| Redni br. | Kodni naziv | Pol    | Godina rođenja | Nivo obrazovanja             | Regija prebivališta | Selo/grad |
|-----------|-------------|--------|----------------|------------------------------|---------------------|-----------|
| 1.        | Ispitanik 1 | Ženski | 1951.          | Osnovna škola                | Istočno Sarajevo    | Selo      |
| 2.        | Ispitanik 2 | Ženski | 1942.          | Četiri razreda osnovne škole | Istočno Sarajevo    | Selo      |
| 3.        | Ispitanik 3 | Muški  | 1940.          | Četiri razreda osnovne škole | Istočno Sarajevo    | Selo      |
| 4.        | Ispitanik 4 | Ženski | 1950.          | Četiri razreda osnovne škole | Istočno Sarajevo    | Selo      |
| 5.        | Ispitanik 5 | Ženski | 1952.          | Srednja škola                | Banja Luka          | Grad      |
| 6.        | Ispitanik 6 | Ženski | 1950.          | Srednja škola                | Banja Luka          | Selo      |
| 7.        | Ispitanik 7 | Ženski | 1953.          | Viša škola                   | Banja Luka          | Grad      |

|     |              |        |       |                       |                       |      |
|-----|--------------|--------|-------|-----------------------|-----------------------|------|
| 8.  | Ispitanik 8  | Muški  | 1947. | Viša škola            | Istočno<br>Sarajevo   | Selo |
| 9.  | Ispitanik 9  | Muški  | 1955. | Visoka škola          | Istočno<br>Sarajevo   | Grad |
| 10. | Ispitanik 10 | Ženski | 1955. | Odbranjen<br>doktorat | Trebinje              | Grad |
| 11. | Ispitanik 11 | Ženski | 1949. | Srednja škola         | Prijedor              | Grad |
| 12. | Ispitanik 12 | Ženski | 1955. | Srednja škola         | Istočno Sara-<br>jevo | Grad |
| 13. | Ispitanik 13 | Ženski | 1953. | Srednja škola         | Istočno Sara-<br>jevo | Selo |
| 14. | Ispitanik 14 | Ženski | 1958. | Visoka škola          | Istočno<br>Sarajevo   | Grad |
| 15. | Ispitanik 15 | Muški  | 1947. | Odbranjen<br>doktorat | Banja Luka            | Grad |

## Prilog 2

### Osnova za intervju

#### Demografski podaci o sagovorniku

#### POJAM MEDIJSKE PISMENOSTI I SVIJEŠT O NJENOJ ULOZI I ZNAČAJU

Kako biste definisali medijsku pismenost? Da li ste nekada čuli za taj pojam i gdje? Smatrate li da je ona važna i zbog čega? Kome je medijska pismenost potrebna? Da li ste učestvovali u edukaciji o medijskoj pismenosti? Ako niste, da li biste to učinili kada biste imali priliku? Šta biste voljeli da naučite kada su u pitanju mediji i medijski sadržaj?

#### KORIŠTENJE MEDIJA I NAČIN INFORMISANJA

Na koji način se najčešće informišete i iz kojeg izvora (putem štampanih medija, radija, televizije ili digitalnih medija, društvenih mreža ili na neki drugi način)? Koliko dnevno provodite vremena uz medije? Koje sadržaje najčešće čitate, gledate ili slušate? U koju svrhu najviše koristite medije (informisanje, edukacija ili zabava)? Koristite li internet i putem kojeg uređaja (telefon, tablet, kompjuter? Ukoliko da, od kada koristite internet i da li ste pohađali neku obu-

ku u tu svrhu ili ste učili sami ili uz pomoć člana porodice/prijatelja? Zbog čega najčešće koristite internet? Da li posjedujete „pametni“ telefon? Da li koristite neke od aplikacija za dopisivanje (Viber, WhatsApp i sl.)?

Imate li profil na nekoj društvenoj mreži i kojoj? Ukoliko da, koliko dnevno provodite vremena na društvenim mrežama? Koje sadržaje objavljujete, dijelite, čitate (zabavne, političke, edukativne ili neke druge)? Šta znate da objavite na društvenim mrežama: tekst, fotografiju, video zapis? Da li znate da fotografirate mobilnim telefonom i snimate video? Ostavljate li komentare, „lajkove“ ili „dislajkove“ na društvenim mrežama? Da li koristite društvene mreže za komunikaciju (razmjenu poruka, fotografija)?

### POVJERENJE U MEDIJE I MEDIJSKI SADRŽAJ I PROVJERA INFORMACIJA

Da li imate povjerenje u medije? Kojim medijima najviše vjerujete (štampa, radio, televizija, digitalni mediji i društvene mreže) i zašto? Šta utiče na Vaše povjerenje u određeni medij? Da li Vam je prilikom odabira medija važna vlasnička struktura medija i status (da li je komercijalni ili javni)? Da li su Vam medijski sadržaji dovoljno razumljivi, jasni, prilagođeni medijskom formatu i javnoj komunikaciji? Da li Vas nekada medijske informacije zbunjuju ili dovede u zabludu? Na koji način provjeravate tačnost neke vijesti kada posumnjate u njenu autentičnost? Da li provjeravate izvor informacije? Provjeravate li kredibilitet, kompetentnost i pristrasnost sagovornika, pretražujete tu vijest u drugim medijima, pretražujete na internetu pomoću ključnih riječi? Provjeravate li transparentnost portala/stranice i impresum? Pročitajte li, obično, cijeli tekst ili samo naslov?

### PREPOZNAVANJE „LAŽNIH VIJESTI“ I POTENCIJALNO MANIPULATIVNOG SADRŽAJA U MEDIJIMA

Kako biste definisali lažne vijesti, a kako dezinformacije? Zna li šta je „klikbejt“, šta satira? Jeste li se nekada susretali sa takvim pojavama i u kojoj vrsti medija? Kako prepoznajete lažnu vijest i dezinformaciju? Da li biste znali prepoznati lažnu fotografiju, lažni video? Da li znate neke alate za prepoznavanje i provjeru lažnih fotografija i lažnih video sadržaja? Da li znate prepoznati lažni (utomatizovani) profil na društvenim mrežama? Zna li koristiti naprednu Google pretragu?

## ODNOS PREMA MEDIJIMA I MEDIJSKOM SADRŽAJU

Kakav je Vaš odnos prema medijima? Koliko su Vam mediji važni u životu i zbog čega? Da li je Vaš odnos prema medijima sada drugačiji u odnosu na period prije pojave interneta i zašto? Šta mislite, kakvu sada mediji imaju ulogu u društvu? Kako se, najčešće, osjećate dok provodite vrijeme uz medije? Šta biste Vi promijenili kada su u pitanju mediji i medijski sadržaj? Kakav je Vaš odnos prema „lažnim vijestima“ i srodnim pojavama? Da li Vam smeta njihovo prisustvo u medijskom prostoru? Kako se ponašate kada naidete na vijest čiji je sadržaj upitan?

## Literatura

- Abad Alcalá L. (2019). Media literacy among the elderly. In Hobbs R., Mihailidis P. (Eds.), *The international encyclopedia of media literacy, 2 volume set* (pp. 763-768). New Jersey: Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118978238.ieml0117>
- Abad Alcalá, L. (2014). Media literacy for older people facing the digital divide: The e-inclusion programmes design. *Comunicar*, 42(21): 173–180. <https://doi:10.3916/C42-2014-17> <http://eprints.rclis.org/21159/>
- Anderson, M., & Perrin, A. (2017). *Tech adoption climbs among older adults*. Pew Research Center. Posjećeno 18.4.2024. URL: <https://www.pewresearch.org/internet/2017/05/17/tech-adoption-climbs-among-older-adults/>
- Area Moreira, M. (2012). La alfabetización en la sociedad digital. In M. Area Moreira, A. Gutiérrez Martín, & F. Vidal Fernández (Eds.), *Alfabetización digital y competencias informacionales* (pp. 3-42). Madrid: Fundación Telefónica/Editorial Ariel. URL: [http://www.observatorioabaco.es/biblioteca/docs/147\\_FT\\_ALFABETIZACION\\_DIGITAL\\_2012.pdf](http://www.observatorioabaco.es/biblioteca/docs/147_FT_ALFABETIZACION_DIGITAL_2012.pdf)
- Borges, I., Sinclair, D., Mollenkopf, H., Rayner, P., Bond, R. & Parent, A.S. (2008). *Media literacy, digital exclusion and older people*. AGE – the European Older People's Platform. URL: [https://www.age-platform.eu/sites/default/files/Media\\_literacy%26older\\_people-AGE\\_paper-2008.pdf](https://www.age-platform.eu/sites/default/files/Media_literacy%26older_people-AGE_paper-2008.pdf)
- Celot, P., & Pérez-Tornero, J.M. (2009). *Study on assessment criteria for media literacy levels: A comprehensive view of the concept of media literacy and an un-*

- derstanding of how media literacy levels in Europe should be assessed*. Brussels: European Commission.
- URL: [https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/literacy-criteria-report\\_en.pdf](https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/literacy-criteria-report_en.pdf)
- Cho G., Betensky R.A., & Chang V.W. (2023). Internet usage and the prospective risk of dementia: a population-based cohort study. *Journal of the American Geriatrics Society*, 71(8): 2419–2429. <https://doi.org/10.1111/jgs.18394>
- Čurin, J. (2018). Sveučilište za treću životnu dob pučkog otvorenog učilišta Zagreb: 26 godina kontinuiteta u obrazovanju seniora u Hrvatskoj. *Andragoški glasnik*, 22, 1(37): 27-38.
- URL: <https://hrcak.srce.hr/207754>
- Dhar, D. (2017). New Media use in Everyday Life of Aged People. *Journal of Content, Community & Communication*, 5(3): 38–42. URL: <https://www.amity.edu/gwalior/jccc/pdf/jcc-journal-june-2017-06092017-45-49.pdf>
- Đurić, S. (2013). *Istraživanje bezbednosti: kvalitativni pristup*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Ercegovac, S., Šolc, V. i Tuzlančić, I. (2018). Program za budućnost: deset godina projekta „65 plus“ u knjižnicama grada zagreba. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 61(2): 199-220.
- <https://doi.org/10.30754/vbh.61.2.700>
- Eronen, J., Paakkari, L., Portegijs, E., Saajanaho, M., & Rantanen, T. (2019). Assessment of health literacy among older Finns. *Aging Clinical and Experimental Research*, 31(4): 549–556.
- <https://doi.org/10.1007/s40520-018-1104-9>
- Eurostat(2020). *Ageing Europe—looking at the lives of older people in the EU*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/11478057/KS-02-20-655-EN-N.pdf/9b09606c-d4e8-4c33-63d2-3b20d5c19c91?t=1604055531000>
- Fietkiewicz, K.J. (2017). Jumping the digital divide: How do “silver surfers” and “digital immigrants” use social media? *Networking Knowledge: Journal of the MeCCSA Postgraduate Network*, 10(1): 5-26. <https://DOI.org/10.31165/nk.2017.101.494>
- Garbin Praničević, D., Peterlin, J. i Bućan, M.J. (2017). Do older people benefit from digital services? *Diem*, 3(1): 145-160. URL: <https://hrcak.srce.hr/187373>

- Grinberg, N., Joseph, K., Friedland, L., Swire-Thompson, B. i Lazer, D. (2019). Fake news on Twitter during the 2016 U. S. presidential election. *Science*, 363(6425): 374–378.  
<https://doi:10.1126/science.aau2706>
- Guess, A., Nagler, J., & Tucker, J. (2019). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*, 5(1). <https://doi:10.1126/sciadv.aau4586>
- Haeggans, R.C. (2012). The 60's are the new 20's: teaching older adults technology. *SRATE Journal*, 21(2): 1-8. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ990630.pdf>.
- Hermans, A. (2022). *The digital era? Also my era! Media and information literacy: a key to ensure seniors' rights to participate in the digital era*. Council of Europe. URL: <https://edoc.coe.int/en/internet/11069-the-digital-era-also-my-era-media-and-information-literacy-a-key-to-ensure-seniors-rights-to-participate-in-the-digital-era.html#>
- Jenkins, H., Clinton, K., Purushotma, R., Robison, A.J. & Weigel, M. (2008). *Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century*. Chicago: The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation. URL: [https://www.macfound.org/media/article\\_pdfs/jenkins\\_white\\_paper.pdf](https://www.macfound.org/media/article_pdfs/jenkins_white_paper.pdf)
- Kunemund, H., & Kolland, F. (2007). Work and retirement. In J. Bond, S. Peace, F. Dittmann-Kohli & G. Westerhof (Eds.), *Ageing in society: European perspectives on gerontology* (3rd ed.). (pp. 167–185). London: Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446278918>
- Kuzma, D., Zovko A. i Vrcelj, S. (2018). Kvaliteta života osoba treće životne dobi. U: Ličen, N., Mezgec, M. (ur.) *Sodobne paradigme raziskovanja izobraževanja in učenja odraslih* (str. 379-391) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. URL: <https://www.bib.irb.hr:8443/1019272>
- Levak, T. i Zekić Eberhard, N. (2022). *Vodič za srebrne surfere – Priručnik o internetu i društvenim mrežama za treću životnu dob*. Zagreb: Agencija za elektroničke medije. URL: <https://www.medijskapismenost.hr/wp-content/uploads/2022/05/brosura-Vodic-za-srebrne-surfere.pdf>
- Livingstone, S., Van Couvering, E., & Thumim, N. (2005). *Adult media literacy: A review of the research literature on behalf of Ofcom*. London: Department

- of Media and Communications, London School of Economics and Political Science. URL: <http://core.ac.uk/download/pdf/4155054.pdf>
- Lukačević, S., Radmilović, D. i Petr Balog, K. (2018). Digitalne kompetencije i treća životna dob: analiza programa informatičkog i informacijskog opismenjavanja korisnika treće životne dobi Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 61(2): 123-153.  
<https://doi.org/10.30754/vbh.61.2.667>
- Manaf, E., & Wong, S. (2013). eSEARCH©: A tool to promote the eHealth literacy skills of older adults. *Journal of Consumer Health on the Internet*, 17(3): 255–271. <https://DOI:10.1080/15398285.2013.812914>
- Mayhorn, C.B., Stronge, A., McLaughlin, A.C, & Rogers, W.A. (2004). Older adults, computers training, and the systems approach: A formula for success. *Educational Gerontology*, 30(3): 185–203. <https://doi:10.1080/03601270490272124>
- Nekić, M., Tucak Junaković, I. i Ambrosi-Randić, N. (2016). Korištenje interneta u starijoj dobi: je li važno za uspješno starenje? *Suvremena psihologija*, 19 (2): 179-193. <https://doi.org/10.21465/2016-SP-192-04>
- OFCOM. (2019). *Online Nation Report 2019*. URL: <https://www.ofcom.org.uk/research-and-data/internet-and-on-demand-research/online-nation>
- Prendergast, D., & Garattini, Ch. (2015). Introduction. In Ch. Garattini & D. Prendergast (Eds.), *Aging and the digital life course. (Life Course, Culture and Aging: Global Transformations, 3)* (pp. 3–15). Oxford: Berghahn. <https://doi.org/10.3167/9781782386919>
- Rasi-Heikkinen, P., & Kilpeläinen, A. (2015). The digital competences and agency of older people living in rural villages in Finnish Lapland. *Seminar.net – International Journal of Media, Technology and Lifelong Learning*, 11(2): 149–160. <https://DOI:10.7577/seminar.2357>
- Rasi-Heikkinen, P., Vuojärvi, H. & Ruokamo, H. (2019). Media Literacy Education for All Ages. *Journal of Media Literacy Education*, 11(2): 1-19. <https://DOI:10.23860/JMLE-2019-11-2-1>
- Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine (RAK BiH) (2021). *Medijske navike odraslih u BiH – finalni izvještaj*. URL: <https://medijskapismenost.ba/wp-content/uploads/2021/10/Medijske-navike-odraslih-u-BiH.pdf>

- Reisenwitz, T., Iyer, R., Kuhlmeier, D., & Eastman, J. (2007). The elderly's internet usage: An updated look. *Journal of Consumer Marketing*, 24(7): 406 – 418. <https://DOI:10.1108/07363760710834825>
- Tak, S.H., & Hong, S.H. (2005). Use of the internet for health information by older adults with arthritis. *Orthopaedic Nursing*, 24,(2): 134–138. <https://doi:10.1097/00006416-200503000-00010>
- UNESCO (2014). *Paris declaration on media and information literacy in the digital era*. URL: [http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/news/paris\\_mil\\_declaratin.pdf](http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/news/paris_mil_declaratin.pdf)
- United Nations Population Division (1999). *World population prospects, the 1998 revision. Vol. 1, Comprehensive tables*. New York: UN.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs Population Division (2013). *World Population Ageing 2013*. New York: UN. URL: <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2013.pdf>
- Vasil, L.& Wass, H. (1993). Portrayal of the Elderly in the Media: A Literature Review and Implications for Educational Gerontologists. *Educational Gerontology*, 19(1): 71–85. <https://doi.org/10.1080/0360127930190107>
- Wagner, N., Hassanein, K., & Head, M. (2010). Computer use by older adults: a multi-disciplinary review. *Computers in Human Behavior*, 26(5): 870-882. <https://DOI:10.1016/j.chb.2010.03.029>
- World Health Organization. Regional Office for Europe. (2023). *Promoting physical activity and healthy diets for healthy ageing in the WHO European Region*. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/373061>
- World Health Organization. (2015). *World report on ageing and health*. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/186463>
- Xie, B. (2011). Improving older adults' e-health literacy through computer training using NIH online resources. *Library & Information Science Research*, 34(1): 63–71. <https://doi:10.1016/j.lisr.2011.07.006>
- Xie, B., & Bugg, J.M. (2009). Public library computer training for older adults to access high-quality Internet health information. *Library & Information Science Research*, 31(3): 155–162. <https://doi:10.1016/j.lisr.2009.03.004>
- Xu, W. (2021). *Ageism in the Media: Online Representations of Older People*. Linköping: Linköping University. <https://DOI:10.3384/diss.diva-175019>

Ziegler, D.A., Mishra, J., & Gazzaley, A. (2015). The acute and chronic impact of technology on our brain. In Rosen, L.D., Cheever, N.A., & Carrier, L.M. (Eds.), *Psychology, technology and society* (pp. 3–19). Chichester: Wiley-Blackwell. URL: <https://studylib.net/doc/25959855/the-wiley-handbook-of-psychology--technology-and-society>

**Dragana Trninić**

University of Banja Luka – Faculty of Political Science

## **MEDIA AND INFORMATION LITERACY OF ELDERLY INDIVIDUALS – A PREREQUISITE FOR PARTICIPATION IN THE DIGITAL ERA**

**Summary:** *Thanks to the continuous development of information and communication technologies (ICT), there are significant opportunities for easier everyday activities and problem-solving, particularly suitable for the elderly, from home delivery to bill payment to a higher-quality information system. One of the challenges of the modern digital age is organizing a society based on respect for human dignity, freedom, democracy, equality, where everyone can live and age without discrimination. Digital transformation potentially influences these processes and challenges. Given that almost half of individuals over 65 years old in Bosnia and Herzegovina (BaH) are in the digital divide, meaning they do not use the internet or digital services (CRA, 2021), this study focuses on this population, their media and information literacy (MIL). The aim is to determine the level of knowledge and skills of older adults in the field of MIL, which media they use and why, whether they trust them, and their attitude towards media and media content. The research was conducted in Republic of Srpska using the semi-structured interview method with 15 participants. The results indicate an insufficiently developed system of personal MIL competencies among the participants and the need for education of the elderly in this area, especially in the segment of digital competencies.*

**Key Words:** *the elderly, media and information literacy (MIL), digitalization, MIL skills, media, media education*